

Barns kulturella miljö

Suzanne Almqvist

I artikeln anges huvuddragen av barnens kulturella miljö i Sverige idag, framför allt med avseende på bilden, litteraturen och musiken. Särskilt bildmedias betydelse diskuteras. Skillnader i kulturmiljö mellan barn till föräldrar av högre respektive lägre utbildningsnivå tas upp. Suzanne Almqvist är doktorand vid Göteborgs universitets sociologiska institution.

Vår kulturella situation har förändrats under 1900-talet. Nya media har utvecklats och vunnit stor spridning, och det kulturella innehållet har genomgått förändringar. Produktionen av meddelanden är liksom varuproduktionen mycket uppdriven. Ord, ljud, bilder omger oss som aldrig förr. Men allt detta har också kommit att diskuteras mer och mera, och i våra dagar är kulturen uppmärksammas på ett sätt som antyder att den är problematisk. Det gäller också barnens situation, eller särskilt den.

Kultur i allmän och särskild bemärkelse

Vad menar vi med "kultur"? Ordet används med varierande betydelse i många sammanhang, ofta på ett ganska obestämt sätt. En vanlig betydelse omfattar de traditionellt sköna konsterna: musik, teater, bildkonst och litteratur, samt museiverksamhet. På senare tid har betydelsen vidgats, åtminstone i den allmänna debatten.

Inom sociologin har ordet "kultur" alltid haft en vidare innebörd än i vardagsspråket. På det hela taget står det för inlärt beteende, i vid bemärkelse – men med betoning på beteendets "ideella" eller själsliga aspekt: uppfattningar, värderingar, normer, roller. Kultur i sociologisk bemärkelse blir

då snarare en aspekt på än en del av den samhällsliga verkligheten.

I den sociologiska betydelsen utgörs barnkulturen av alla de uppfattningar och förväntningar som barn i ett givet samhälle omfattar, deras syn på detta samhälle. Detta är någonting som inte är mycket utforskat. Större intresse har ägnats socialisationen, dvs hur barnen växer in i sin sociala miljö och vad denna innehåller. Och barnens egen kultur har förstås mycket att göra med den kulturmiljö som omger dem.

Numera har vi i den allmänna debatten två typer av kulturbegrepp: en vid som närmar sig den sociologiska, men mera betonar skapande än inläring och en snäv som anknyter till det traditionella kulturområdet. Det snäva kulturbegreppet är ofta givet av de praktiska omständigheterna men kan bedömas utifrån det vidare begreppet. Kultur i vid bemärkelse är en livsnödvändighet för människor, men vilken snäv kultur som helst är det inte. Därför kan det vara bra att tala om "allmän" respektive "särskild" kultur. – Här håller vi oss till den särskilda kulturen, och inskränker oss dessutom till några dominerande drag i barnens miljö.

Kulturen i samhället

I ett samhälle där privata vinstintressen är avgörande, gör sig dessa gällande också i förhållande till kulturen. Det betyder att den "levande" kulturen alltid har att kämpa mot sin kommersialisering. Samtidigt är den levande kulturen en förutsättning för den kommersialiserade: den senare behöver ju friskt blod med jämna mellanrum. På barn- och ungdomskulturens område har vi de senaste decennierna sett såväl en ökande kommersialisering som en ökande kulturell utveckling, delvis i ömsesidig avhängighet: vinstintresserade privatföretag har ta-

git hand om kulturella yttringar och kulturarbetare har utvecklat sig i protest mot ett anonymt samhälle. Popmusiken är ett gott exempel på detta.

Men det handlar inte bara om kulturens kommersialisering utan också om dess utrymme. Människors kulturaktiviteter beror på hur mycket fritid de har och hur de orkar utnyttja den. När en människas arbete kännetecknas av enformighet samt brist på inflytande och överblick, tycks det vara svårt att kompensera detta genom en aktiv fritid, också bortsett från ekonomiska och tidsmässiga hinder. Medan den som har ett meningsfullt och omväxlande arbete med möjlighet att själv påverka sin arbetssituation, kan överföra sin initiativkraft till fritiden.

Vad kan då (den särskilda) kulturen vara värd? Den har till att börja med egenvärde, värde som omedelbar sysselsättning, som lek. Livet pågår ju i varje sekund, särskilt för barnen. Därutöver kan den fylla olika funktioner, individuella och samhällseliga. En viktig funktion är den terapeutiska: kulturella verksamheter kan i någon utsträckning hela den som är splittrad, lugna den som är orolig. På gott och ont: det kan ge kraft att ta itu med allvarliga oegentligheter i den egna samhällseliga situationen, men det ger också möjlighet att fly från dem. I ett långsiktigt och samhällseligt perspektiv blir kulturens kritiska och frigörande funktion av större intresse, och den beror på i vilken utsträckning den kulturella miljön ger alla möjlighet att utveckla kunskaper, lust, självförtroende och social medvetenhet.

Barns kulturella utveckling

Att avgränsa ett särskilt kulturområde är svårare när det gäller barn än vuxna. Hos barnen förefaller den särskilda kulturen mindre skild från den allmänna: i synnerhet små barn är, som det heter, inte så differentierade. Därför kan vi betrakta det lilla barnet som en allmänt kulturell varelse, vars kulturella rörelse så småningom kommer att kanaliseras i de av omgivningen givna formerna och innehållen. Hur går det till?

Språket är grundläggande i den kulturella utvecklingen. Språkinläringen är en kulturell aktivitet som tillkommer alla människor, i stort sett, och som

Språket är grundläggande i den kulturella utvecklingen.

medför att sinnesintrycken förtydligas och tankeförmågan utvecklas. Kulturutvecklingen i övrigt liknar språkutvecklingen men är mindre tydlig än denna. Det tycks i alla fall vara en utveckling från det vaga och odifferentierade till det mer eller mindre distinkta och strukturerade. Detta gäller såväl bildskapandet och bildseendet som den musikaliska förmågan och uppfattningen. Men även om denna utveckling strukturellt har sina inneboende tendenser, så är dess närmare utformning och innehåll med nödvändighet beroende av den kulturella miljön. Hur ser alltså denna ut?

Från början har barnet nära kontakt med andra människor: kroppskontakt, ögonkontakt, så småningom joller och tal. Talet är en nödvändig förutsättning för barnets kulturella utveckling, men för att denna skall bli god behöver också kroppskontakten och "kroppsspråket" fungera. Det grundläggande i kulturinläringen är alltså den totala och omedelbara kontakten med andra människor. Men tidigt erfar barnet också annat: ljud, ord, bilder av mindre uppenbart ursprung. Dessa budskap från fjärran blir allt mera en del av barnens vardag. Masskommunikationen flödar mer eller mindre genom alla hem. Televisionen har blivit en familjemedlem.

Barnens kulturella miljö: rörliga bilder

Barn ser gärna på TV. Televisionen når också i stort sett alla barn i vårt samhälle. Och barnen kan börja se på TV i tidig ålder. Sveriges Radio räknar med barnen som en publik från tre års ålder. En undersökning visade, att 3–9-åringarna såg på TV mellan en halv och en timma på vardagarna och mellan en och två timmar på lördagarna. 10–16-åringarna såg på TV ungefär en timma på vardagarna och mer än två timmar på lördagarna. TV-tittandet nådde en topp i 12–13-årsåldern. Andra undersökningar har givit liknande resultat. Tittandet är omfångsrikare i USA, där program sänds hela dagen. Där ser barnen på TV mellan två och tre timmar dagligen.

TV är någonting som man ser på i hemmet, och

=====

TV ser man hemma – när barnen växer ur familjen ser de mindre på TV.

=====

när barnen börjar växa ur familjen ägnar de sig också mindre åt detta medium. I gengäld blir de mera intresserade av att gå på bio. Om TV-tittandet når en topp i 12-årsåldern så når filmtittandet en topp i 17-årsåldern, ungefär. Såg de tidigare mera på TV tillsammans med familjen så går de nu oftare på bio med kamraterna. På det hela taget går barn mycket gärna på bio: de lär utgöra ungefär en tredjedel av publiken.

Serier (nästan rörliga bilder) är också populära. De flesta barn läser regelbundet serier, särskilt pojkar, och särskilt i 10–12-årsåldern. En ganska stor minoritet utvecklar detta till ett specialområde eller gör serierna till föremål för storkonsumtion. Det är också ett intresse att utveckla tillsammans med kamraterna snarare än i familjen, och det är i skolåldern som det skjuter fart.

Sammanlagt nås alltså de flesta barn genom olika massmedia av ett stort utbud rörliga bilder, och denna uttrycksform är tydligt uppskattad. Vad innehåller den? På TV ser barnen till att börja med helst barnprogram (sagoaktiga, dokumentära, underhållande pedagogiska), men snart börjar de också intressera sig för vuxenprogram (underhållning, vilda västern, deckare). Utbudet av barnfilmer motsvarar långt ifrån barnens efterfrågan, så matinérepertoaren domineras av gamla nedklippta vuxenfilmer, deckare, äventyrs- och västernfilmer, samt Disneyfilmer. Många av dessa återkommer år efter år. I serievärlden roar sig barnen dels med Kalle Anka och andra förmänskligade djur, dels så småningom med romantik i form av våld (för pojkarna) och kärlek (för flickorna).

* * *

Vad betyder alla dessa bilder för barnens utveckling? Det tvistar de lärde om, och många andra också. De som undersökt barnens utveckling har inte varit särskilt inriktade på massmedia. Och den omfattande massmediaforskningen har inte nått till-

räckligt tydliga resultat för att vara vägledande och har för övrigt huvudsakligen intresserat sig för kortsiktiga och isolerade samband. Men många frågar sig vad den moderna massmediasituationen betyder på sikt och i stort.

I en genomgång av massmediaforskningen finner vi ungefär följande sammanfattning av dennas resultat: Masskommunikation har ingen direkt och isolerad effekt på människornas sinnen utan verkar i ett totalt sammanhang av kommunikation och social påverkan som typiskt förstärker, ibland förändrar, rådande förhållanden. I detta totala sammanhang är masskommunikationen bara bidragande. Större betydelse kan den få när övrig kommunikation inte fungerar, på ett eller annat sätt. Då fyller massmedia ett tomrum.

Men de undersökningsresultat som denna sammanfattning bygger på gäller mer eller mindre kortsiktiga effekter av masskommunikation, medan barns utveckling är en lång historia. Kan vi alls dra några slutsatser? Ja, det förefaller ju som om massmedia borde ha större verkan på barn än på vuxna, dels för att effekterna läggs på hög, dels för att barnens situation är en annan än de vuxnas. Om vuxna vanligen tar del av massmedia på ett sådant sätt att det stärker deras redan intagna attityder, så har å andra sidan barnen inte hunnit utveckla och systematisera sina attityder särskilt väl och kan därför vara mera mottagliga för synpunkter och störningar. Särskilt som det totala sammanhang av kommunikation (här till att börja med familjen) där massmedia vanligen bara är bidragande, inte alltid fungerar. TV får i viss utsträckning vara barnvakt, serierna intresserar sig de vuxna inte så mycket för, och de är inte så roade som sina barn av att gå på bio. Och många saknar de resurser av olika slag som krävs för att kulturella alternativ skall kunna erbjudas. När massmedia når barnen i ett relativt tomrum, kan dessa kanske påverkas ganska mycket. Men med avseende på vad?

Alla dessa bildmedia har i tur och ordning, allt eftersom de nått en viss spridning, upprört vuxna sinnen. Först var det biograffilmerna, som man fann för gott att censurera, och då blev det inte mycket över till barnen. Egentliga barnfilmer kom först efter kriget. När så seriemagasinen slog igenom på

femtioalet uppstod en debatt om detta nya hot. Slutligen blev det televisionens tur att oroas. De genomgående farhågorna har gällt dels formen, dels och framför allt innehållet: våld, fördomar och skeva förenklingar. Särskilt uppmärksammat har sambandet mellan å ena sidan bildkonsumtion, å andra sidan aggressivitet, våld och brottslighet varit, och detta främst i USA. Men alldeles klarlagt har det inte blivit.

För några år sedan publicerades en grundlig genomgång av den amerikanska forskningen omkring förhållandet television/aggression, där författarna drar den sammanlagda slutsatsen, att aggressivt mediainnehåll kan föranleda och faktiskt ofta föranleder aggressivt beteende hos åskådaren. Hur skall i så fall detta tolkas? Blir barn verkligen aggressiva av att se andra människor vara det utan att det direkt riktas mot barnen, eller blir de aggressiva för att de utsätts för våld och likgiltighet? Det senare är väl ändå troligast: barn blir arga för att de har anledning att bli det, inte bara för att de ser andra bli det. Där- emot behöver de andra (s exempel) för att lära sig förstå och uttrycka sin aggressivitet: förstå vad den beror på och uttrycka den på ett adekvat och fruktbart sätt. Och det kan vara problematiskt, för det finns sällan goda "aggressivitetsmodeller" i barnens omedelbara omgivning. De vuxna uttrycker ofta inte sin aggressivitet på ett begripligt sätt. Då kan de våldsamma massmediahjältarna fylla ett tomrum: de visar hur man gör (information) och att det kan vara legitimt (attitydpåverkan). Alltså: när frustrerande omständigheter utgör roten till ett aggressivt beteende, så kan massmediamodeller (och andra) ge det en påspädning och närmare utformning. Och här är kamraterna snarare än föräldrarna det omedelbara kommunikationssammanhang i vilket massmedia verkar.

Resonemanget om våld och massmedia antyder vad som är den viktigaste effekten av dessa media: information och attitydpåverkan. De som gjorde den ovan nämnda undersökningen om TV och aggressivitet påpekar, att när dagens amerikanska ungdomar slutar skolan i tonåren har de tillbringat många flera timmar framför TV än i skolbänken, och författarna anser att det är dags att dra pedagogiska slutsatser av detta. Barn ser liksom vuxna

=====

När amerikanska ungdomar slutar skolan har de tillbringat fler timmar framför TV:n än i skolbänken!

=====

förträdesvis på underhållningsprogram och lär sig därvid en hel del. Så har man också börjat göra pedagogiska program underhållande.

Barnens kulturella miljö: litteratur

I de hittills nämnda media är det bilderna som dominerar över språket. När böckerna kommer in i barnets värld börjar det med bilderboken, sedan brer texten ut sig mer och mera, och när barnet kommer upp i skolåldern inskränker sig bilderna till illustrationer för att så småningom försvinna. För de små barnen är det ett stort nöje att höra sagor: det ger både bild och ord och personlig kontakt med den som läser. Men de bläddrar också gärna själva i böckerna och tittar på bilderna – "stillbilder", som ett av dessa TV-ålderns barn uttryckte det. Och i skolåldern blir barnen flitiga bokläsare. Många genomgår en så kallad bokslukarperiod. De läser vad som finns hemma eller lånar på bibliotek.

Vad är det för böcker? När det gäller barnböcker är det svårare att skilja mellan den så kallade massmarknadslitteraturen och bokhandelslitteraturen, än när det gäller litteraturen för vuxna. Barn betraktas i större utsträckning än vuxna som en massa, och barnböcker går vanligen ut i större upplagor. Därutöver kännetecknas barnlitteraturen av att vara särskilt anpassad till sin publik, i språk och ämnesval och tilltal. Ett pedagogiskt tilltal har varit dominerande, dvs att det har varit angelägnare att lära barnen ett och annat än att genom litterär gestaltning visa dem tillvarons djup och gränser. På det hela taget är de litterära kraven lägre när det gäller barnböcker än vuxenböcker och de har knapast ansetts värda någon litterär kritik.

Beträffande innehållet har den gamla sagotraditionen luckrats upp genom såväl kommersiella som litterära intressen. Vi har serieböcker för pojkar respektive flickor, deckare, äventyr, hästar, kärlek. På senare tid har det börjat ställas större både innehållsliga och litterära krav på barnböckerna.

Det har kommit många böcker som skildrar diverse tidigare försummade områden i barnens tillvaro, och barnböcker recenserar i större utsträckning. Men fortfarande är barnböckerna överlag, med hänsyn tagen inte bara till antalet titlar utan också till antalet exemplar, ganska inskränkta. Sociala roller och relationer ges stereotypa framställningar.

Också inom barnteatern har det begränsade sago innehåll kommit att kritiserar på senare år. Det är främst de fria teatergrupperna som stått för en förnyelse. Dessa har velat ändra på det förhållandet att teatern blivit ett nöje som begränsats till samhällets övre skikt och till de vuxna. Därför har de sökt upp sin publik och särskilt vänt sig till barn. De spelar på sådana platser som skolor, bibliotek, fritidsgårdar. Och därvid tar de hellre upp verkliga problem i barnens värld än gestaltar en sagovärld.

Barnens intresse för litteratur dalar så småningom. Läsintresset minskar med skolåren. Men intresset för tidningsläsning ökar. Många elever lämnar skolan med en negativ inställning till böcker.

Barnens kulturella miljö: (pop)musiken

I barnens musikaliska miljö finns vissa dominerande inslag. Det är först och främst musik från melodiradion samt musik på skivor och band. I många hem torde melodiradion utgöra en ljudkuliss. Levande musik är mindre vanligt, men det är i alla fall ungefär en fjärdedel av de vuxna som utövar sådan. I skolan undervisas barnen i sång och musikhistoria, framför allt, och ungefär en fjärdedel av barnen deltar i den kommunala musikskolan.

Barnen lyssnar företrädesvis på pop. Intresset för denna musik ökar med åren, samtidigt som olika yttringar sprider sig neråt i åldrarna. En undersökning på Sveriges Radio visade, att popprogrammen samlade de flesta lyssnarna i alla åldrar, även om intresset var allra störst bland de äldre barnen. Somliga popprogram fick lyssnarvärden mellan 50 och 80% vilket kan jämföras med, att inget radioprogram under senare år erhållit lyssnarsiffror över 40% bland vuxna. — Melodiradion är betydelsefull inte bara på grund av sitt utrymme utan också på grund av sin interaktion med grammfonindustrin. Många barn inspireras till inköp av skivor och band genom att lyssna på radion.

Popmusiken är mer än någon annan av de kulturyttringar vi tagit upp just de ungas: uppskattas och utövas mest av dem. Både det musikaliska och det sociala värdet hos popen är viktiga: pulsen och klangen å ena sidan, symboler för tillhörighet å den andra. Och detta utnyttjas friskt: området är mycket kommersialiserat. Här möts starka sociala och kulturella känslor av omutliga vinstintressen. Och återigen är kamratgruppen det sammanhang av omedelbar kommunikation, där masskommunikationen verkar.

Olikheter i barnens kulturella miljö

Hittills är det kulturmiljön i allmänhet som grovt har skisserats, men denna gestaltar sig ju olika för olika barn. Detta beror på mycket, men låt oss se på det viktigaste: klasstillhörigheten. Denna kan antydars på olika sätt. Strängt taget handlar det om platsen i produktionen av varor, åsikter och beslut, men denna påverkar inkomster, arbetstider, boende, utbildning, med mera. Av alla dessa indikatorer har utbildningen visat det tydligaste sambandet med olika kulturmönster. Låt oss därför se, hur kulturmönstren varierar med utbildningen — utan att glömma bort att utbildningen är en indikator på klasstillhörigheten och inte en friflytande variabel.

Olika undersökningar tyder på, att de som har lägre utbildning mera än andra ägnar sig åt massmediaaktiviteter i hemmet: ser på TV, lyssnar på melodiradion, läser veckotidningar. Mindre än andra läser de böcker och tidskrifter, eller spelar något instrument. I liten utsträckning uppsöker de kulturinstitutioner och evenemang av olika slag.

Medan de som har högre utbildning mindre än andra ägnar sig åt etermedierna och mera än andra odlar litterära aktiviteter: läser böcker och tidskrifter. De spelar oftare något instrument eller ägnar sig åt selektivt musiklyssnande, och de är mycket oftare än andra intresserade av seriös musik. De går i mycket större utsträckning än andra på olika

=====

Barns kulturutbud är stort men ojämnt — i lågutbildade familjer dominerar massmedia, framför allt TV:n.

=====

=====

Hemmet som kulturmiljö varierar med föräldrarnas utbildning.

=====

kulturinstitutioner och evenemang såsom teater, konserter, bio, bibliotek och muséer.

Detta var de vuxna. Barnen är mindre undersökta, men de delar ju i viss utsträckning de vuxnas tillvaro. I förskoleåldern påverkas barnen mycket av sina föräldrar. De flesta vistas under dagen i hemmet eller hemmiljö. Hemmet som kulturmiljö varierar som sagt med utbildningen. Barn till lågutbildade föräldrar torde mer än de andra växa upp i en TV- och melodiradiomiljö, medan bild- och musikmiljön i de högutbildades hem är mera selektiv. Antagligen läser också de bokvana högutbildade föräldrarna flera böcker för sina barn samt tar dem med på de få barnkulturella evenemang som finns, vana som de är vid sådant för egen del.

Skolan skall i princip ge lika möjligheter åt alla barn. I praktiken har de högutbildades barn den bästa beredskapen för denna tillvaro – eller, med andra ord, skolan är bäst anpassad till deras intressen. De andra har inte lika lätt att tillgodogöra sig undervisningen. Många lär sig inte läsa ordentligt. Detta har man velat möta med individualiserad undervisning.

Vad gör skolbarnen på sin fritid? Flera undersökningar visar följande tendenser: Barn från högre socialgrupper läser oftare böcker, och de går oftare på teater eller konsert. Alla barn ägnar sig mycket åt TV och radio, serie- och veckotidningar – men

särskilt vanligt är detta bland barn från lägre socialgrupper. Dessa går oftare än de andra på ungdoms- eller fritidsgård. Och de går oftare på bio.

* * *

Låt oss återknyta till antagandet att massmedia är verksammast i ett relativt tomrum. Detta kan gälla alla barn, mer eller mindre, nämligen med avseende på sådana områden av verkligheten som dåligt uttrycks och förklaras i andra sammanhang framför allt i familjen och i skolan, tex könsroller, yrkesroller, kärlek och våld. Det kan också gälla speciellt vissa barn, barn som inte har så mycket annat än dessa massmedia att roa sig med, barn vars föräldrar inte har så stora resurser av olika slag.

För det tycks vara så, att den kulturella skillnaden mellan samhällsklasserna inte i första hand gäller massmedia. Där finns visserligen skillnader men dessa är mindre slående än det faktum att de allra flesta barn ser mycket på TV, de går gärna på bio, läser serier och lyssnar på popmusik. Skillnaden tycks främst ligga i förekomsten och utvecklandet av sådana kulturaktiviteter som läsning av böcker, musikutövning, teater- och konsertbesök och liknande – i en allmänt aktiv och välförsedd hemmiljö. Det betyder, att massmediasituationen i de högre samhällsklasserna är integrerad i en aktivare social och kulturell miljö, medan den i de lägre är mera renodlad. Om massmedia är verksammast när andra faktorer är mindre verksamma, så bör de ha störst betydelse för dessa barn.

Vad bör i så fall göras, och vilka bör göra det?